

Національна академія правових наук України
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса

М. Г. Колодяжний, О. І. Михалік

**ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА,
ДЕТЕРМІНАЦІЯ, ЗАПОБІГАННЯ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

УДК 343.9:343.51
К61

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(протокол № 2 від 20 лютого 2019 р.)*

Рецензенти:

О. М. Литвинов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України;

І. Б. Медицький – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

Колодяжний М. Г.

К61 Фальшивомонетництво: кримінологічна характеристика, детермінація, запобігання : монографія / М. Г. Колодяжний, О. І. Михалік. – Харків : Право, 2019. – 232 с.

ISBN 978-966-937-642-8

Монографію присвячено одному з найбільш суспільно небезпечних проявів злочинності у сфері економіки у вигляді фальшивомонетництва. У роботі на підставі результатів теоретичного й емпіричного дослідження надано розгорнуту кримінологічну характеристику вказаного негативного соціального явища. Здійснено кримінологічний аналіз особи злочинця-фальшивомонетника, проведено його класифікацію. З урахуванням специфіки детермінації фальшивомонетництва, сучасного прогресивного зарубіжного досвіду його запобігання розроблено комплекс перспективних заходів обмеження цього явища в Україні.

Для працівників правоохоронних органів, учених, аспірантів, студентів юридичних закладів вищої освіти факультетів, а також широкого загалу читачів.

УДК 343.9:343.51

ISBN 978-966-937-642-8

© Колодяжний М. Г., Михалік О. І., 2019
© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

Вступ

Протидія транснаціональній організованій злочинності стала одним із ключових питань Тринадцятого конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (м. Доха, 2015 р.). За оцінками Федеральної резервної системи США й Європейського центрального банку, щороку в світі виявляється близько 150 млн дол. США і стільки ж само євро, які підробляються за сприянням транснаціональних злочинних угруповань. Злочинні доходи від фальшивомонетництва стали для організованої злочинності одним із традиційних джерел фінансування тероризму, підкупу чиновників, розширення сфер впливу криміналітету. Фальшива валюта, цінні папери, як й інші предмети фальшивомонетництва, поширюються усіма країнами світу, включаючи й Україну.

Явище фальшивомонетництва представляє для кредитно-фінансової системи й економічної безпеки нашої держави особливу небезпеку внаслідок: глибокої суспільно-політичної й соціально-економічної кризи; уразливості фінансового сектору; розбалансованості діяльності правоохоронних органів; спроб сепаратистських формувань виготовити підроблені гривні й збути їх на підконтрольній території України для підриву її економіки; його високої латентності тощо.

Актуальність протидії фальшивомонетництву підвищується з огляду на поширення випадків контрабанди спирту й виготовлення з нього контрафактної алкогольної продукції, яка збувається із підробленими марками акцизного податку. Ці процеси негативно вплинули на динаміку фальшивомонетництва. Якщо протягом 2013–2015 рр. вона тяжіла до зменшення, то у 2016 р. рівень цих злочинів порівняно з попереднім роком збільшився з 860 до 1 316 злочинів, відповідно (+ 53%). В останні роки зберігся високий рівень досліджуваних злочинів: 2017 р. – 1 022, 2018 р. – 915.

Теоретичну основу для дослідження розглядуваної проблематики становить науковий доробок багатьох науковців, які розглядали питання запобігання злочинності взагалі й злочинності у сфері економіки, зокрема: А. М. Бабенка, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, А. Б. Благої, І. Г. Богатирьова, А. М. Бойка, В. І. Борисова, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, Л. М. Давиденка, М. І. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, В. А. Журавля, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, Ю. О. Левченка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Г. А. Матусовського, І. Б. Медицького, Є. В. Невмержицького, Ю. В. Орлова, М. І. Панова, В. М. Поповича, Є. Л. Стрельцова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, В. І. Шакуна, В. Ю. Шепітька та ін.

Кримінально-правові, криміналістичні, міжнародно-правові аспекти протидії фальшивомонетництву у різні періоди були розглянуті такими зарубіжними й вітчизняними ученими, як: Х. А. Асатрян, Д. А. Баглаєв, В. С. Богачук, Б. С. Болотський, А. В. Войціховський, О. В. Воробей, Г. Р. Гільмутдінов, С. М. Головка, В. В. Загайнов, О. Р. Ісмагілова, О. М. Калужна, Є. І. Клімова, В. Ф. Красавін, В. Д. Ларічев, І. Є. Максимова, С. І. Марко, В. С. Мацішин, А. В. Мировська, Є. А. Морозова, С. І. Мукашев, Ю. О. Нікітін, В. В. Овдієнко, В. В. Осяк, С. Ю. Петряєв, Г. М. Польской, Н. С. Пономарьова, В. С. Солдатченков, О. Д. Тарасов, А. М. Тимчишин, Є. П. Фірсов, С. П. Щерба, О. Ю. Ясінов та ін.

Щодо кримінологічного дослідження фальшивомонетництва, то в Україні такі спроби були здійснені лише І. В. Сингаївською у дисертації «Кримінально-правова та кримінологічна характеристика фальшивомонетництва» (2008 р.). Однак ця робота не враховує законодавчі зміни, що вплинули на розширення предметів розглядуваних злочинів марками акцизного податку й голографічними захисними елементами. До того ж вивчення кримінологічних аспектів фальшивомонетництва у цій дисертації є фрагментарним, оскільки не приділяється належна увага класифікації таких злочинців, детермінації, віктимологічній характеристиці фальшивомонетництва, його запобіганню. Суспільно-політичні зміни, що мають місце на теперішній час в Україні, поява нових правоохоронних органів визначають необхідність удосконалення правозастосовної практики у сфері запобігання фальшивомонетництву.

Недостатня розробленість кримінологічних проблем запобігання фальшивомонетництву в Україні свідчить про своєчасність, актуальність, теоретичну й практичну значущість досліджуваної тематики.

При написанні монографії автори ставили за мету розробити наукові рекомендації щодо системи заходів запобігання фальшивомонетництву в Україні. Досягнення поставленої мети здійснювалося шляхом вирішення таких основних завдань: розробити поняття фальшивомонетництва; вивчити основні кількісні та якісні показники фальшивомонетництва; надати узагальнену кримінологічну характеристику особи злочинця-фальшивомонетника; здійснити класифікацію злочинців-фальшивомонетників; установити комплекс детермінант, що зумовлюють фальшивомонетництво; надати віктимологічну характеристику досліджуваних злочинів, виділити найбільш поширені форми віктимної поведінки їх жертв; дослідити основні напрями запобігання фальшивомонетництву за кордоном; запропонувати комплекс заходів запобігання фальшивомонетництву в Україні із урахуванням прогресивної зарубіжної практики у цій сфері.

Здійснене наукове дослідження ґрунтується на: вибіркового вивченні й узагальненні 260 кримінальних проваджень, розглянутих судами України протягом 2012–2016 рр. за ст. 199 КК України; результатах експертного опитування 250 працівників територіальних управлінь протидії злочинності у сфері економіки МВС України й 40 експертів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів при територіальних управліннях МВС України; статистичній звітності Генеральної прокуратури України, МВС України, ДСА України, Національного банку України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України за 2013–2018 рр. тощо.

Наукова новизна представленого наукового видання визначається тим, що воно є одним із перших кримінологічних досліджень фальшивомонетництва, в якому розроблено засади його запобігання.

Результати роботи мають важливе практичне значення, адже можуть бути використані у науково-дослідній сфері, у правотворчій діяльності, а також у правозастосуванні.

Автори монографії висловлюють слова щирої вдячності за конструктивну критику шановним рецензентам – доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ, заслуженому працівнику освіти України Олексію Миколайовичу Литвинову та кандидату юридичних наук, доценту, доценту кафедри кримінального права Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника» Ігорю Богдановичу Медицькому. Виражається повага за усіяку підтримку й надання корисних наукових порад доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику, директору Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України Владиславі Станіславівні Батиргарєєвій, а також усьому науковому колективу відділу кримінологічних досліджень зазначеного Інституту.

Розділ 1

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Фальшивомонетництво: поняття та істотні ознаки

Визначення понять, які стосуються предмета конкретного наукового дослідження, є важливим методологічним завданням. Відповідно до законів логіки поняття є раціональною формою пізнання сутності предмета. При цьому пізнання здійснюється за допомогою певних прикмет предмета пізнання – його істотних ознак¹. Це твердження стосується й кримінологічних досліджень. Зокрема, А. П. Закалюк зазначав, що поняття має відповісти на запитання: «що являє собою предмет?», «у чому його предметна сутність?»². Отож, визначення понять є відправною точкою будь-якого наукового дослідження.

Особливо актуальним для представленого кримінологічного дослідження є надання визначення поняттю «фальшивомонетництво». Це є важливим із кількох обставин:

а) методологічне значення для створення понятійного апарату дослідження та синтез його результатів;

б) необхідність заповнення прогалини щодо відсутності таких визначень у проведених кримінологічних дослідженнях злочинів, передбачених ст. 199 КК України. У публікаціях із зазначеної проблематики наводиться, максимум, етимологія слова «фальшивомонетництво»;

¹ Шепетяк О. М. Логіка: підручник. Київ: Фенікс, 2015. С. 48–56.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видав. дім «Ін Юре», 2007. С. 127.

в) необхідність урахування родових та істотних ознак явища фальшивомонетництва для більш глибокого пізнання його сутності, а відтак вироблення заходів обмеження його поширення та ін.

У дослідженнях, присвячених проблемам фальшивомонетництва, робились спроби аналізу його природи, історії розвитку, негативних наслідків для осіб, які займаються цією незаконною діяльністю, тощо. Тому ці питання свідомо не розглядатимуться окремо в цій роботі й не охоплюються предметом дослідження. Загалом термін «фальшивомонетництво» за останні кілька століть укоренився у лексиконі не лише правників і юристів, а й пересічних громадян. Він походить від латинського слова *falsus* (помилковий, невірний, підроблений) та *moneta* (стандарт, критерій)¹. Тому буквально вказане слово означає «підроблений стандарт».

Дійсно, певні стандарти (грошові еквіваленти) у фінансових розрахунках населення не в усі часи зводились до монет, які виникли ще у VII ст. до н.е. у царстві Лідія, або паперових грошей, що вперше з'явилися у Франції у 1701 р.² Такими спочатку вважались предмети домашнього вжитку, домашня худоба³ або морські раковини, плоди рослин (наприклад, стручки какао)⁴. Тому фактично явище фальшивомонетництва у більшості випадків пов'язується саме із підробкою монет або паперових грошей.

Термін «фальшивомонетництво» вживається здебільшого у повсякденному лексичному обігу та майже не використовується у нормативно-правових актах. Виключення становить хіба що постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей

¹ Сингаївська І. В. Фальшивомонетництво в Україні: кримінально-правовий та криминологічний аспекти: монографія. Луганськ: Віртуальна реальність, 2010. С. 9; Войнаровський Д. Р. Історико-правовий аспекти фальшивомонетництва. *Науковий вісник ДДУВС*. 2006. № 4. С. 21–28.

² Пономарев В. Т. Тайны фальшивых денег: вчера, сегодня, завтра. Донецк: Пбб ООО ПКФ «БАО», 2005. С. 4–7.

³ Вермуш Г. Аферы с фальшивыми деньгами. Из истории подделки денежных знаков; пер. с нем. Москва: Междунар. отн-я, 1990. С. 7.

⁴ Болотский Б. С., Гильмутдинов А. Р., Ларичев В. Д. и др. Фальшивые деньги (фальшивомонетничество); под ред. В. Д. Ларичева. Москва: Экзамен, 2002. С. 15.

чи цінних паперів» від 12 квітня 1996 р. № 6, де у п. 13 згадується термін «фальшивомонетництво»¹. Однак останній не відповідає чинному кримінальному законодавству, що закріплює відповідальність не лише за незаконні дії із грошима та державними цінними паперами, а також з іншими предметами, про які йтиметься нижче.

Звідси звужене розуміння поняття «фальшивомонетництво» як у чинному законодавстві, так й у загальному лексичному обігу, потреба в урахуванні, окрім правових, ще й кримінологічних, економічних і навіть психологічних його параметрів, викликають необхідність у розгляді низки істотних ознак поняття «фальшивомонетництва», які полегшать процес пізнання цього явища та з'ясування його сутності. До таких пропонується віднести: а) природу; б) характер; в) предмет; г) сферу посягання. Дослідимо перелічені істотні ознаки детальніше.

Природа явища фальшивомонетництва є одночасно і правовою, і економічною. Правовий характер фальшивомонетництва полягає в тому, що воно визнається законодавцем протиправним й суспільно небезпечним проявом, відповідальність за яке передбачена ст. 199 КК України. При цьому можна відзначити його підвищену суспільну небезпечність, оскільки вказана стаття зазначається першою у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України. Цим законодавець підкреслив особливу охорону суспільних відносин, на які посягають подібні злочини.

Фальшивомонетництво одночасно має й економічну природу, оскільки воно спрямовано проти кредитно-фінансової системи як України, так й інших держав світу². Залежно від предмета, який підробляється, збувається або з яким фальшивомонетниками вчиняються інші незаконні дії, передбачені кримінальним законодавством, ці

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квіт. 1996 р. № 6. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-96> (дата звернення: 6.05.2018).

² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. С. 203.

злочини спрямовуються проти належного порядку емісії національної грошової одиниці (гривні), порушують обіг державних цінних паперів, підривають фіскальну систему країни тощо. Це, з одного боку. З другого, – економічна природа фальшивомонетництва має неабияке значення ще й тому, що визначає родову належність цього негативного явища соціальної дійсності до злочинності у сфері економіки. Отже, для фальшивомонетництва властиві загальні риси злочинності у сфері економіки:

а) спільний об'єкт посягання – економічні відносини;

б) корислива мотивація злочинців та мета у виді отримання економічної вигоди;

в) зумовленість типовими соціальними чинниками, що охоплюються детермінаційним комплексом економічної злочинності, та ін.¹ Тому, визнаючи фальшивомонетництво невід'ємною частиною злочинності у сфері економіки, стає зрозумілою не лише спрямованість злочинців, а й більш чітко викристалізуються криміногенні чинники, що зумовлюють указане явище.

Характер як ознака фальшивомонетництва вказує на спрямованість злочинців до незаконного збагачення, отримання у злочинний спосіб економічної вигоди. Деякі науковці навіть зазначають, що корисливий характер фальшивомонетництва впливає із етимології цього терміна, буквально значення якого зводиться до «виготовлення фальшивих грошей для їх корисливого збуту»². У всякому разі це є додатковим аргументом на користь корисливої спрямованості указанного явища.

¹ Головін Б. М. Поняття злочинності у сфері економіки. Форум права. 2013. № 3. С. 128–133. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5140/1/Golovkin.pdf> (дата звернення: 24.04.2018); Базярук І. М. Економічна злочинність та її ознаки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Львів: ЛДУВС, 2008. Вип. 2. С. 279–284; Мочкош Я. В. Проблеми боротьби з економічною злочинністю. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 299–304.

² Рязанцева І. М. Боротьба з фальшивомонетництвом на українських землях у складі Російської імперії в середині XVIII – кінці XIX ст. *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 35–38.